

ВЕСІЛЬНА ОБРЯДОВА ЛЕКСИКА
(на матеріалі "Словаря української мови" Б. Грінченка)

Анотація. У статті здійснено аналіз весільної обрядової лексики, яку відібрано зі "Словаря української мови" Б. Грінченка. Автором схарактеризовано динаміку весільної обрядової лексики й покласифіковано її за тематичними групами.

Ключові слова: обряд, обрядова лексика, весільна обрядовість.

Проблеми весільної обрядовості українців висвітлено в статтях і монографіях сучасних етнографів, істориків, фольклористів, мовознавців як-от: Ю. Г. Гошка, О. І. Дей, О. М. Кравець, О. Ф. Кувеньова, С. А. Макарчук, В. А. Маланчук, М. Ф. Симоненко, Г. Ю. Стельмах, О. В. Яковлева. Обрядова термінологія не лише називає обрядові акти, дії, особи, предмети, закріплюючи тим самим їх у свідомості людей, але й в концентрованому вигляді передає світовідчуття, уявлення про зовнішній світ тощо. Тому вивчення і аналіз її можливий лише у зв'язку з аналізом і інтерпретацією відповідних елементів обряду з лексикографічних джерел.

Наведемо приклади термінологічної лексики весільного обряду, які нами дібрано зі "Словаря української мови" Бориса Грінченка.

Посагувати. Надблять приданымъ. *Посагуєть сам Господь Бог з ангелами, посагуєть тя, моє дитятко, з друзями* (III, с.356) [4].

Заручини. Обручення. *Летім, браця, на заручини: там Маруся заручається, од батенька одлучається, до свекора прилучається* (II, С.92).

Посад. Мьсто, гдѣ сажають жениха и невѣсту во время обручення и свадьбы. *Благослови ж мене, та мій батенько, на сім посаді сісти* (IIб С.356).

Запоїни. Обрядовое угощєніє отъ жениха родителей невѣсты и другихъ родственниковъ, послѣ заручинъ и сопровождаемое положенными для этого песнями (II, С.82).

Більшість дібраної нами лексики є саме термінологічною. Але нам зустрілись і такі слова, що використовуються в мові і поза обрядом. Такі слова складують нетермінологічну обрядову лексику – групу слів, що використовуються не лише на позначення весільного обряду та його елементів, але й часто функціонують в мові поза ритуалом [3; 7].

Розглянемо приклади таких слів.

Вечерниці. 1. Совмѣстный ужин невѣсты съ дружками, а жениха с боярами и со всей свитой – въ субботу. 2. Вечернія собранія молодежи (I, С.143).

Згодины. 1. Сговоръ. 2. Названіє обряда сватовства въ некоторыхъ мѣстностяхъ. (II, С.162).

Виправляти. 1. Выправлять, выправить, исправить, исправлять. *Горбатого хиба могла виправить.* 2. Оправдывать, оправдать. 3. Отправлять, отправить, отсылать, отослать. *Я не даром його з дому виправлях од себе.* 4. Требовать обратно, получить по требованію обратно. *От узав та і пішов виправлять жорен.* 5. – дочку. *При виходъ дочери замужъ надблять бльемъ, платьемъ, посудой и иной домашней утварью.* 6. – шкуру. *Выдблявать, выдблять кожу* (I, С.178).

Князь. 1. Государь или особа княжеского титула. *Поді то у городі Лебедині царі і князі великим всі дивом дивували. Стереглись вони, проходячи побіля замку князя Вишневецького.* 2. Новобрачний, женихъ. *Слушайте, бояре, що князь бреше. Молодіі князя зараз будуть (– молодий з молодою)* (II, С.258).

Наречений. 1. Нареченный. *Робимо вкупі, молотимо і в чаях рубаємо з нареченим тестем.* 2. Женихъ (II, С.516).

Відмінною рисою обрядових термінів є їх полісемантичність, що викликано необхідністю відобразити все коло взаємозв'язків та взаємовідносин дійових осіб, актів, предметів обряду.

Розглянемо фактичний матеріал:

Сват. 1. Тот, хто ідець сватать. 2. Отець жениха. 3. Отець невѣсты. 4. Ближайший женатый родственник жениха, невѣсты. 5. Всѣ женатые на свадьбѣ. 6. Свадебный поезд жениха (IV, С.104).

Дівоснуб. 1. Сватъ. 2. Названіе обряда сватовства въ некоторых мѣстностяхъ (I, С.387).

Дружити. 1. Женить или отдавать замужъ. 2. Брать въ жены (I, С.448).

Перепоі. 1. На свадьбѣ: обрядовое выпиваніе за здоровье молодыхъ, сопровождаемое подарками. 2. Тот, хто участвуетъ въ перепоі. 3. Братъ новобрачной, который послѣ отъѣзда послѣдней въ домъ жениха, также отправляется туда съ цѣлью узнать о результатахъ первой брачной ночи (III, С.131).

Обрядовій термінологічній лексиці притаманна ще одна особливість: їй в значно більшій мірі, аніж науковій, властиві синонімія. Деякі з причин цього явища ідентичні тим, що призводять до синонімії наукової термінології, деякі – властиві лише обрядовій системі. Зокрема, причиною появи термінів-дублетів як в науковій, так і в обрядовій термінології є запозичення лексем з інших мов, наприклад:

Боярин. Шаферъ на свадьбѣ (I, С.91).

Маршалок. Шаферъ на свадьбѣ (II, С.387).

"Етимологічний словник української мови" так пояснює походження цього слова:

Маршалок "староста на весіллі", – р. [маршалок] "старший сват; дружка"; бр. маршалак "тс."; – запозичення з польської мови; п. marszatek, як і ч. ст. marsalek "маршал", вл. marsatk "маршалок" походить від свн. marschalс, первісно "конюх", звідки нвн. marshall, до якого зводиться й укр. маршал (III, С.404) [5].

Посад. Мѣсто, гдѣ сажають жениха и невѣсту во время свадьбы (III, С.356).

Богад. Въ свадебномъ обрядѣ то же, что и посад, мѣсто для новобрачныхъ (I, С.79).

Проте слово *богад* запозичене з польської мови.

Іншою причиною появи синонімії серед обрядових слів-термінів є територія функціонування весільної обрядової лексики. Тобто вживання того чи іншого терміна локально обмежене, в зв'язку з чим терміни-синоніми більшою мірою будуть територіальними або міждіалектними, наприклад, спільним значенням об'єднані наступні слова:

Вечерниці, вечорина, головиця, дович-вечір, збіранка, збірня, підвесілок – "совмѣстный джинь невѣсты съ дружками, а жениха съ боярами и со своей свитой – въ субботу".

Дівоснуб, дівошлюб, сват, староста "сватъ".

Дівоснуб, дівошлюб, злюбини, сватання, словини, староціння "названіе обряда сватовства".

Дівер, швагер "братъ мужа".

Обрядовій номенклатурі, на відміну від наукової, властива експресивність. Особливо повно ця риса простежується в весільних піснях і приказках. Розглянемо приклади:

Сваха. Мать жениха (IV, С.104).

Свашка. Мать жениха (IV, С.105).

Слово "свашка" має більшу емоційно-експресивну забарвленість, зменшувально-пестливу форму.

Сват. Сватъ; отецъ зятя или невѣстки (IV, С.104).

Сватко. Ум. и ласк. отъ сват (IV, С.104).

Сватонько. Ум. и ласк. отъ сват (IV, С.104).

Весілля. Свадьба (I, С.142).

Весіленько. Ум. отъ весілля (I, С.142).

Весіллячко. Ум. отъ весілля (I, С.142).

Шурин. Шуринь (IV, С.519).

Шуряк. Шуринь (IV, С.520).

Шурячок. Умъ отъ шурин (IV, С.520).

Дядина. Жена дяди, не родная тетка (I, С.461).

Дядиночка. Ум. отъ дядина (I, С.461).

Дядинка. Ум. отъ дядина (I, С.461).

Фактично усі проаналізовані особливості й риси весільної термінології обумовлені однією причиною в більшості випадків: функціонуванням цього шару словникового складу в народній, діалектній мові.

У весільній обрядовій лексиці збереглося чимало прадавніх язичницьких елементів, які часто вже втратили свій первісний сенс, але народ їх дотримується за традицією.

Весільна обрядова лексика відображає пережитки родового ладу. Весілля – це суспільний акт, і до нього причетна вся родина, особливо при обряді "*приносин*", випіканні короваю, плетенні вінків, "*посаді*", "*переполі*" тощо.

В українській весільній обрядовій лексиці знайшла своє відображення і епоха раннього феодалізму: все весілля відбувається у мнимій княжій обстановці, головні дійові особи – *наречені* – виступають у ролі князя і княгині з чисельною свитою бояр, дружини молодого тощо. Під час весілля оспівуються багаті палаци, дороге вбрання, срібні та золоті кубки для напоїв.

Певний відбиток у весільній обрядовій лексиці знайшла героїчна епоха українського народу в добу визвольної боротьби проти іноземних загарбників – козаччина. Козаки, запорожці, хорунжі є дійовими особами весільної драми на Поліссі, Лемківщині, Гуцульщині.

Різноманітна й надзвичайно багата весільна обрядова лексика свідчить про збереження давньослов'янських пережитків весільних звичаїв та етнічних особливостей і взаємовпливів упродовж історичного розвитку. Весільні обряди відображають поступову еволюцію шлюбних відносин, що певною мірою відбилась у лексиці українського весільного обряду [2; 191].

Весільна обрядова лексика є різнобарвною і складною частиною лексики української мови, що відображає картину духовної культури у творчості народу. Вона видозмінювалася, набувала нових форм і значень протягом багатьох століть. Особливо помітних змін зазнає весільна обрядова лексика в кінці XIX – на початку XX століття. Цьому сприяли соціально-економічні умови життя народу, розвиток культури, поширення наукових знань серед населення. Найбільш архаїчні слова використовуються в тих місцевостях, побут яких мало зазнав зовнішніх впливів (гірські райони Карпат, північні райони України, найбільш віддалені села центральних областей).

Разом з тим, в багатьох випадках предмети, що використовуються на весіллі, особи, що грають в обряді навіть головні ролі, не позначаються окремими термінами. Так, в поліському весільному обряді, досить часто використовуються *шуба*, *хлібна діжа*, *свічка*, проте позначаються так само, що й у щоденному вжитку. Це можна пояснити, очевидно, двома причинами. В одних випадках відсутність терміна викликана давністю обрядової функції предмета, в інших – весільні функції меншою мірою закріплені в свідомості людей, тому що ті чи інші предмети не є досить важливими для обряду.

Будь-який народ розвивається не ізольовано від інших, а вступає з ними в різноманітні контакти, наслідком яких є запозичення, в тому числі і мовні. Весільний обряд має деяку кількість запозичених в різний час термінів. Так, з польської мови запозичені слова *маршалок*, *дружба*, *зальоти*, *корона*, *богад*. Меншу групу складають слова-запозичення з тюркських мов, наприклад *фата*, *шафер*. З арабської мови запозичене слово *могорич*. Порівняно невелику кількість запозичень з російської та білоруської мов пояснюємо близькістю весільних обрядів трьох народів не лише в етнографічному, але й в лінгвістичному плані, внаслідок чого немає достатньої бази для запозичень. Отже, іншомовні обрядові терміни складають невелику кількість. Абсолютна кількість обрядових термінів – загальнослов'янські чи загальносхіднослов'янські.

Аналізуючи динаміку системи обрядових термінів, ми виявили такі її особливості:

1) вихід з активного ужитку термінів, що називають дії, елементи обряду, пов'язані з релігійними уявленнями (*вінчання*, *оглядини*, *печоглядини*);

2) поява в обрядовій термінології нових лексем, які "Словарь" Б. Грінченка не фіксує (*золоте весілля*, *реєстрація*, *кімната щастя*);

3) розширення значення частини термінів (*дружка* раніше мала значення "*одна чи декілька родичок і подруг нареченої*", а зараз – "*усі незаміжні учасниці обряду з боку молодої*");

4) звуження значення деяких термінів (*придане* раніше визначалось як "*земля, худоба, сільськогосподарський реманент тощо, які дочка отримувала від батьків, коли виходила заміж*", а зараз це "*лише особові речі нареченої, білизна, меблі*").

Як засвідчує фактичний матеріал, однією з важливих особливостей весільного обряду є його термінологія, всебічне дослідження якої можливе лише у зв'язку з аналізом виникнення, розвитку й символічних функцій відповідних реалій. Характерною особливістю обрядової термінології є те, що вона функціонує і поза обрядом, внаслідок чого виявити її обрядовий характер можливо лише, виходячи із аналізу функціонування реалії, яку позначає цей термін.

На жаль, українське мовознавство до цього часу приділяло недостатньо уваги проблемам весільної обрядової термінологічної лексики, внаслідок чого рівень її вивчення відстає від потреб мовознавчої науки [3; 6]. Адже весільна обрядова термінологія залишається єдиним елементом, який дає реальну можливість робити більш-менш загальні висновки щодо походження, історії та функцій обрядових реалій [1; 26].

Історичні процеси еволюції сім'ї і форм шлюбу позначились на весільній обрядовості різних народів, зокрема на українському народному весіллі, та відбилися і закріпились у весільній обрядовій лексиці, яка великою мірою зафіксована у "Словарі української мови" за редакцією Бориса Грінченка.

Зі "Словаря..." нами дібрано 356 лексичних одиниць на позначення весільного обряду та його елементів. "Словарь..." містить у собі 68000 реєстрових слів, отже частота вживання у ньому весільної обрядової лексики становить приблизно одне слово на 191 лексичну одиницю. Це значить, що лексика весільного обряду складає приблизно 0,5% від усієї кількості слів, що містяться у "Словарі української мови" за редакцією Бориса Грінченка".

Серед усього дібраного нами лексичного матеріалу зустрічаються як окремі слова (*весілля, дружко, шлюбний, посагувати*), так і словосполучення (*весільний дім, весільна королева, дівоснубний сир, весільний поїзд*), фразеологізми (*рушники подавати, засилати старостів, давати гарбуза, загубити вінок, дівування здавати*).

Весільна обрядова лексика складається з різних частин мови – іменників, прикметників, дієслів, прислівників. Найбільшу групу складають іменники, другу за кількістю групу становлять дієслова, третю – прикметники. Також значна частина лексики весільного обряду представлена лексичними словосполученнями і фразеологізмами.

Уся весільна лексика поділяється на певні тематичні групи, а саме:

- 1) назви весільних обрядів (*оглядини, заручини, вінкоплетини, бгання короваю, уводини, каласини, перетягани*);
- 2) назви учасників весілля (*дружко, свашка, світилка, коровайниця, боярин, сват, приданка*);
- 3) назви страв (*капуста, юшка, галушки, каша, драглі, м'ясо, борщ, піріжки, кисіль*);
- 4) назви обрядового хлібу (*коровай, верч, перепієць, лежень, дивень, шишка*);
- 5) назви вбрання нареченої (*завивало, очіпок, намітка, рантук*);
- 6) назви речей, що використовуються з певною обрядовою метою (*гільце, вільце, світильник, рушник, весільна королева*);
- 7) назви посагу (*посаг, материзна, батьківщина, скриня, худоба, віно, привинок*);
- 8) назви обрядового приміщення і простору (*весільний дім, весільна хата, комора*).

Лексиці весільного обряду надзвичайно широко властива експресивність (33 слова мають зменшено-пестливі форми), синонімія (усього нами складено 39 синонімічних рядів), багатозначність (25 лексичних одиниць мають декілька значень). Окрім цього, весільна обрядова лексика функціонує і поза обрядом (83 слова вживаються не лише на позначення елементів весілля).

Література

1. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні: історико-етнографічні дослідження / В. К. Борисенко. – К., 1988.
2. Вокалюк Я. Ю. Весільна лексика в українських говорах Прикарпаття / Я. Ю. Вокалюк // Структура українських говорів. – К., 1982. – С.126–128.
3. Романюк П. Ф. Лексика некалендарних обрядів правобережного Полесья (на матеріалах свадебного обряду) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / П. Ф. Романюк. – К., 1984. – 23 с.
4. Словарь української мови / За ред. Б. Д. Грінченка. – К., 1907–1909. – Т.1–4.
5. Етимологічний словник української мови. – К., 1982–1989. – Т.1–7.